

ІСТОРІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ

УДК [001.63+376 (477) : 378.2(091) Ліванов]

ФУНДАТОРУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ НАУКИ ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ ГАЛУЗЕВОЇ ОСВІТИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ ПРОФЕСОРУ М.Г. ЛІВАНОВУ – 265 РОКІВ

Віктор Вергунов

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН
Україна, 03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10
e-mail: nnsqb@ukr.net

*Землеробство є знання, що показує засоби для
примноження найпотрібніших і найкорисніших рослин*
М.Г. Ліванов

Минулого року виповнилося 265 років від дня народження видатного вітчизняного вченого-аграрія, фундатора сільськогосподарської дослідної справи на українських землях і спеціальної фахової освіти професора М.Г. Ліванова (1751-1800).

Багато років досліджуючи процес зародження, становлення та розвитку галузевого дослідництва в Україні взагалі й особливо професійної освіти на широкій персоніфікованій основі, автор робив усе можливе, насамперед через законодавчу ініціативу народного депутата України Т.Д. Кременя, який добре знає та розуміється на ролі та місці творчих здобутків М.Г. Ліванова не лише на Миколаївщині, а й в Україні, щоб черговий його ювілей було відзначено на державному рівні через Постанову Верховної Ради України «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2016 році». Однак нові зміни до критеріїв для прийняття остаточного рішення не дозволили задуму втілитися у життя, незважаючи на те, що всі викладені мною аргументи до Комітету з питань культури та духовності парламенту у спеціальному розгорнутому поданні щодо проведення святкового заходу були схвально сприйняті, принаймні, на фаховому рівні як м. Миколаєва, так і України у цілому. Незважаючи на відмову, переконаний, що справедливість найближчим часом буде стверджена: встановлять пам'ятний знак, перейменують на честь М.Г. Ліванова одну з вулиць і присвоять його ім'я галузевому навчальному закладу або навіть започаткують іменну стипендію чи премію, не кажучи вже про поштову марку та

введення до обігу ювілейної монети Національним банком України.

Буде несправедливо сьогодні говорити, що ім'я М.Г. Ліванова забуде чи його внесок у вітчизняну аграрну науку й освіту до кінця не досліджений. Навпаки, як за царської доби [1], так й особливо за радянської епохи [2-7], практично всі монографії, присвячені історичним етапам еволюції вітчизняної сільськогосподарської науки як галузі знань та організації, розпочинаються з напрувань професора М.Г. Ліванова. Повною мірою це стосується і часів державності України [8-10] та Російської Федерації [11-13]. Автор власними багаторічними історичними дослідженнями неодноразово віддавав належне доробку професора М.Г. Ліванова як одного з генеруючих засновників сільськогосподарської дослідної справи та галузевої освіти в Україні [14-15]. При цьому у розробленій умовній періодизації становлення й розвитку сільськогосподарської освіти в Україні початок її третього періоду пов'язую з відкриттям Богоявленської школи практичного землеробства на чолі з М.Г. Лівановим у 1790 р. [14, с. 81]. Він завершується 1883 р. – прийняттям «Положення про нижчі сільськогосподарські школи».

Враховуючи, що наявні доступні архівні документи та матеріали про М.Г. Ліванова висвітлені попередніми дослідниками і практично відсутні протиріччя, крім в оцінці аспектів творчої спадщини вченого, а новітні, передусім з Англії, продовжують залишатися недоступними, через вислів академіка В.І. Вернадського: «Історія науки та її минуле

повинні критично опрацьовуватися кожним науковим поколінням...», бо «...завдяки розвитку сучасного знання у минулому отримує значення одне і втрачається інше» [16], з нагоди чергового ювілею видатного українця за зроблене в ім'я сучасних звершень провідного сектору економіки держави – сільського господарства, контекстково розкриваю його напруження для потреб сьогодення.

Михайло Георгійович (за різними даними – Григорович, Єгорович, Іванович) Ліванов народився у 1751 р. у сім'ї високопоставленого священика-службовця. Це дозволило йому у 1767 р. вступити до Слов'яно-греко-латинської академії, а також навчатися і на філософському та юридичному факультетах Московського університету за казенний кошт [2]. Під час навчання проявив великих хист як до гуманітарних, так і природознавчих наук. За значні успіхи у навчанні через півроку почав отримувати стипендію розміром 40 руб. на рік. По закінченню у 1772 р. університету М.Г. Ліванов був відзначений великою золотою медаллю. Найбільший вплив на формування його наукового світогляду відіграли лекції першого у Російській імперії професора землеробських наук М.І. Афоніна (1739-1810) з питань ведення раціонального сільського господарства, що, зрештою, і стало сенсом всього творчого життя М.Г. Ліванова на благо науки та Вітчизни.

Близькучі здібності та знання мов М.Г. Ліванова дали підстави цариці Катерині II своїм указом відрядити його разом з трьома випускниками університету до Англії для опанування всього новітнього у веденні аграрного сектору цієї країни, у першу чергу щодо розведення коней і овець у кращих господарствах. Цю чотирирічну поїздку М.Г. Ліванов здійснив як академічний студент (академік) Імператорської Петербурзької академії наук. Під час стажування при Оксфордському університеті поглиблює свої знання не лише із землеробства, а й тваринництва. З цією метою під керівництвом всесвітньовідомого вченого Беквелла пройшов стажування у його господарстві. Після закінчення відраження до Англії у 1785 р. згідно з Указом Сенату по Герольдмейстерській конторі, датованим початком 1784 р., М.Г. Ліванов першим у країні отримує вчене звання професора землеробства (агрономії). Здобули його і троє інших стажерів. Серед них слід виділити не менш видатного вітчизняного вченого-аграрія, автора знаменитого трактату «Про землеробство» (1788) – І.М. Комова (1727-1792). У ній він заклав основи початку гумусової (перегнійної) теорії живлення рослин [17].

Вже у XIX ст. її остаточно сформував німецький агроном А. Теєр (1752-1828). Інше видання І.М. Комова «Про землеробські знаряддя», що побачило світ у 1785 р., після восьмирічного перебування разом із М.Г. Лівановим в Англії, стала першим друкованим керівництвом з сільськогосподарських машин і знарядь, виготовлених, насамперед, за кордоном.

Перше фахове визнання у країні М.Г. Ліванов отримує після виходу в 1786 р. трактату з п'яти частин «Настанови до умовляного та діловодного землеробства», в якому викладені загальні принципи ведення землеробства на новітній науковій основі, теж передусім за досвідом англійців. У ньому основоположною тезою виступає розуміння, що земля є головною життєдайною силою людства. Він не брав до уваги тогочасні поради англійської агрономії, яка рекомендувала перед посівом розрихлювати поверхню ґрунту до пілоподібного стану. Розвиваючи цю думку, М.Г. Ліванов підкреслював, що до завдань обробітку входить лише кришіння ґрунту для порушення щільності між частинками з метою кращого проникнення коренів рослин, повітря та води. На його думку, якщо це робити розумно, то не існуватиме безплідної землі. Серед такого типу агрозаходів учений виділяв травосіяння. Крім того, М.Г. Ліванов ратував і за вирощування конюшини, люцерни, віки, ріпи та картоплі, які разом із травосіянням вважав основним джерелом «...цінного корму для тварин...» [7]. Підтримуючи ломоносівське визначення чорнозему як роду землі, що з'явився від загнивання різних рослин і тварин, М.Г. Ліванов при цьому чомусь вказував на його летючість і легкий перехід за певних умов у суглинок. Останні висновки мали переважно спостережливий характер. Високу оцінку автору цієї праці надали не лише можновладці, а й практикуючі землероби.

Подальша творча доля М.Г. Ліванова пов'язана з українськими землями. Так, на запрошення губернатора Новоросії князя Г.О. Потьомкіна (1739-1791) він погоджується очолити кафедру у запланованому тим Катеринославському університеті [1]. Розміщене на правій притоці р. Самари – р. Кільчені у 1778 р. м. Катеринослав (нині – Дніпро) швидко розрослося. Для підготовки, насамперед місцевих чиновників, двох міських народних училищ для дворян, різночинців і дітей-сиріт вочевидь було недостатньо. Культурний розвиток активно заселеного краю потребував більш змістовного науково-освітнього центру для підготовки широкого спектру фахівців. І

таким, за задумом Г.О.Потьомкіна, мав стати спеціально створений університет, в якому, зокрема, навчали б агрономії. Однак на заваді цьому проекту стала чергова російсько-турецька війна. Теперішній Дніпропетровський національний університет імені О.Г. Гончара відкрили у 1918 р.

М.Г.Ліванов стає заступником керівника (управляючого), або, як згодом вважалося, – губернським агрономом однієї з найбільших князевих економі у Катеринославській губернії або Катеринославського намісництва, створеного у 1784 р. на основі Новоросійської та Азовської губерній [18, с.56]. Разом із В.П. Прокоповичем на початку 1788 р. створює зразкове господарство у маєтку пана Петковича [8, с. 160]. До кола його обов'язків входили: організація посівів; догляд і збирання польових культур; забезпечення селян посівним матеріалом і худобою; облаштування садів і лісів; сприяння розвитку вівчарства; межування земель; будівництво фабрик й особливо сукопних і шовкових, а також розведення шовкових дерев для потреб останніх. Фактично до 1782 р. ці землі не оброблялися.

Оскільки запропоновані М.Г.Лівановим підходи ґрунтувалися на прогресивній для свого часу основі, вдалося досить швидко отримали значний економічний зиск від підвищення продуктивності всіх складових. Так, за рахунок підібраної адаптованої агротехніки вдалося отримати стійкі врожаї різновиду пшениці – арнаутки, що добре проростала серед вітрів, морозів і посухи. Значно розширилися посіви жита для внутрішнього використання. Теж саме стосувалося гречки та кукурудзи. Хоча, врожай останньої прагнув бути кращим. Новий імпульс отримали виноградарство та плідництва. При цьому виникали певні труднощі організаційного характеру щодо догляду за вирощуваною продукцією. Активно розвивалося городництво. Була введена у культуру картопля. Також збільшилися посіви льону, марени та деяких інших технічних культур. Від 1785 р., згідно з розпорядженням князя Г.О.Потьомкіна, було порушено питання про покращення порід овець за рахунок нових наукових підходів [18, с. 137].

До вирішення всіх практичних завдань ведення раціонального, націленого на експорт господарювання так чи інакше був причетний М.Г.Ліванов. Тим самим, він разом зі своїм учителем М.І.Афоніним, що керував економією, заклали первісні теоретико-методологічні і, головне, – практичні зональні засади не лише ведення землеробства в умовах недостат-

нього зволоження, а й тваринництва, що не втратили в основоположних підходах своєї актуальності для сьогодення. Крім того, М.Г.Ліванов активно займається дослідженнями підземних багатств краю як керівник спеціальних геологічних партій. Він причетний до знаходження покладів залізної руди, вугілля, солі та будівельних матеріалів.

Згодом М.Г.Ліванов разом зі своїм вчителем М.І.Афоніним за дорученням князя Г.О.Потьомкіна у березні 1786 р. отримує призначення очолити економію у Таврійській губернії. З-поміж іншого навесні 1787 р. отримує у дар власність від князя – «дачу» розміром 52 десятини для господарювання.

Під час російсько-турецької війни 1787-1791 рр. два роки (з кінця 1788 р.) – чиновник з особливих доручень у званні спочатку колезького асесора, а потім надвірного радника або підполковника (за петровським табелем рангів) при ставці Головнокомандуючого. Бере участь у бойових діях зі взяття турецької фортеці Очаків. При цьому продовжує займатися дослідженнями природних багатств краю. Під час одного з буравлень шурфу у 1789 р. біля м. Бахмут вибухнув порох і М.Г.Ліванов отримав важке поранення – паралізувало лівий бік тіла. Він став майже глухим і практично втратив зір. Після цього був змушений піти у відставку та повернутися до Миколаєва. Йому була призначена довічна щедра пенсія від князя Г.О.Потьомкіна – 3 тис. руб. на рік. На той час місто стає військово-морською базою Чорноморського флоту.

Високопрофесійні агрономічні знання краю М.Г.Ліванова виявилися затребуваними у Миколаївському адміралтействі для організації достойного забезпечення продовольством не лише військових потреб, а й населення. Окремо з цього приводу стояло питання експорту вирощеної сільськогосподарської продукції на зовнішні ринки, що приносило значні прибутки. З метою мати відповідних освічених фахівців для цієї справи за дорученням князя Г.О.Потьомкіна (він також виділив земельну ділянку з фонду Чорноморського відомства) М.Г.Ліванов у 1790 р. відкриває перший у Російській імперії, у сучасному розумінні, навчальний заклад аграрного профілю – Школу практичного землеробства для селян-переселенців у с. Богоявленське (до 8 березня 1789 р. с. Витовка) біля м. Миколаєва (за радянської доби – Жовтневий район, а нині – Корабельний район м. Миколаєва). Є відомості, що він мешкав у місті по вул. Нікольській, 18 (нині – 34) [8, с. 162]. Випускники школи по-

винні були зробити все можливе, щоб місцеві селяни (здебільшого переселенці з Полтавщини та Чернігівщини) при господарюванні на землі у своїх хуторах і дворяни, яким Катерина II роздала вільні землі, відмовилися від перелогу і за можливості – трипільки, а також навчити переселенців новітнім прийомам землеробства, при застосування яких пашня поділялася на 6-7 полів. Теж саме стосувалося іноземних колоністів, передусім із Данцигу, що відповідно до нового маніфесту Катерини II у червні 1785 р. розпочали переселення до Катеринославського намісництва й отримали право вести власне господарство. Таким чином, запровадження ведення прогресивних підходів на новітніх наукових знаннях дозволяло процвітати краю в аграрному відношенні за рахунок розвитку раціональних напрямів господарювання для потреб так званого торгового землеробства в умовах степу.

До 1797 р. включно М.Г. Ліванов очолює школу та викладає у ній теорію ведення землеробства, а чотири ад'юнкти (викладачі) закладу: С. Гребницький, Г. Козлов, І. Степанкевич та І. Судаков (вони теж пройшли стажування в Англії з метою набуття досвіду з розведення племінних коней та овець, перші троє, згідно з велінням князя Г.О. Потьомкіна, а останній – графа Чернишова) забезпечували закріплення знань у навчаючих на практиці [10, с. 10]. Для цього, з-поміж іншого, було закладено спеціальне зразкове господарство (економія) або показове дослідне поле, а також парк, аптекарський і фруктовий сади. У них висаджували різноманітні породи дерев з різних країн світу для акліматизації та наступного розведення. У Богоявленському працював англійський садівник В. Гульд, що саме займався створенням ботанічного саду з аптекарським городом [19]. З-поміж іншого він мав організувати на англійський лад спеціальну ферму з вирощування свиней, а також город для забезпечення чорноморської ескадри овочами, передусім горохом, квасолею та салатом. Для розведення садів до Миколаєва та Богоявленська завезли 13 450 дерев і кущів різних плодових культур з Єлисаветграду та Новомиргороду.

Крім того, проводилася і відповідна дослідницька агрономічна робота здебільшого демонстраційного характеру. Для цього придбали новітні плуги, борони й інший інвентар. Завдяки ад'юнктам виготовлялося й удосконалювалося технічне знаряддя для обробітки ґрунту. На всіх рівнях впливу М.Г. Ліванов доводив про необхідність відповідального став-

лення до підготовки ґрунту під посів. Він вказував на значний ефект від застосування прикатування та боронування ґрунту, а головне, – наполягав на безплужному обробітку у степу, який сьогодні є основою так званого органічного землеробства. Відтак, разом із посадками лісу досягався найвизначніший результат у боротьбі з численними посухами, яких лише у XVIII ст. відбулося 34 [20]. Згодом такий підхід боротьби з вітровою ерозією знайшов широке втілення в Америці через українських переселенців.

Поряд із педагогічною та науководослідною діяльністю М.Г. Ліванов не полишав будь-якої можливості вивчати природні багатства краю. Так, він відкрив поклади кам'яного вугілля та мармуру. Серед його актуальних агрономічних наукових розробок цього періоду є: 1) переконання щодо негативного впливу вирощування монокультури як на врожай, так і безпосередньо на властивості ґрунту; 2) доведення ефекту від плодозміни й особливо позитивного впливу гороху як найкращого попередника для зернових; 3) встановлення ролі атмосфери на ріст і розвиток рослин; 4) розробка методів захисту польових культур від шкідників і хвороб; 5) вивчення фізіологічних особливостей насіння та класифікація цих ознак; 6) вперше довів доцільність підгортання та сапання картоплі; 7) обґрунтував основи формування сівозміни та дослідив окремі з них; 8) вивчив терміни підготовки ґрунту під наступні культури; 9) пропагував покращений обробіток ґрунту із широким застосуванням машин і знарядь; 10) науково обґрунтував і розробив практичні рекомендації безплужного обробітку ґрунту тощо. До них слід також додати термінологічні піонерські визначення М.Г. Ліванова, на які вказує дослідник М.Ю. Куліш, а саме: «спілість землі», «втомленість землі» та ін. [9, с. 7]. Усе перераховане можна розглядати як «...вивчення процесів і джерел живлення рослин, де у центрі уваги перебуває ґрунт та процеси, які відбуваються у ньому...» [8, с. 164].

Не менш значущими стали напрацювання М.Г. Ліванова на ниві зоотехнічної науки. Він узагальнив їх у праці «Керівництво до розведення і поправлення домашньої худоби», що побачила світ у Петербурзі в 1794 р. Вона стала першим російським виданням, присвяченим питанням якісного покращення тваринництва [7]. М.Г. Ліванов чи не перший у вітчизняній науковій практиці поставив питання, тісно пов'язані між собою особливо стосовно теорії, – про значення годівлі й ефективного схрещування для потреб тваринництва. Не менш значущим виявився поділ великої рогатої худоби

на молочні та м'ясні породи, спеціалізація овець – м'ясні та шерстні (тонкорунні) [4, с. 66].

Він довів, що підбір батьків для схрещування та покращення породних якостей тварин є чи не головним прийомом селекції. При цьому, на його думку, основним критерієм для отримання якісного та кількісного молока є екстер'єр тварини. Учений не приклонявся перед словом «порода, а вважав, що вона є продуктом людських рук. Щодо виховування молодняку, то обов'язковою умовою, на думку М.Г. Ліванова, було визначення раціональної годівлі та чітке притримування техніки доїння (обов'язково в один і той самий час) і запуску, що мало великий фізіологічний смисл, теоретично розвинутий згодом І.П. Павловим. Зпоміж іншого у своїй книзі М.Г. Ліванов зазначає навіть про сучасні перспективи розвитку тваринництва або його спеціалізації (для вжитку та промислового призначення) у степовій зоні України, а саме: розведення великої рогатої худоби м'ясного напрямку та тонкорунне вівчарство. Для цього, на його думку, потрібно вести зважливу годівлю тварин протягом усього року та забезпечувати придатними умовами вирощування. З цією метою багато уваги у книзі він приділив опису кормових культур й особливо організації штучних луків. При цьому останні він рекомендував постійно удобрювати, як, до речі, і природні.

Усі свої доробки як минулі, так і нові й особливо розкриття процесів і джерел живлення рослин, в яких ґрунт є основним або головним фактором, увійшли до останньої фундаментальної праці М.Г. Ліванова «Про землеробство, скотарство і птахівництво», що вийшла друком у 1799 р. у миколаївській друкарні Чорноморського штурманського училища обсягом 300 сторінок. Вона стає одним із перших у країні практичних порадників із питань ґрунтознавства та землеробства [7]. Не менш значущою вона стала і для ствердження основ науки аграрної економіки. Її головною тезою стало розуміння, побудоване на результатах досліджень не іноземців, а власних вітчизняних: «Землеробство і скотарство, оскільки тісно пов'язані між собою, один без одного бути не можуть». У книзі М.Г. Ліванов запропонував власний погляд на класифікацію ґрунтів і глибину їх оранки, яку потрібно визначати перед посівом залежно від висівної культури. Через сто років цю теорію підтвердив П.А. Костичев у праці «Ґрунт, його обробіток та удобрення», що вийшло посмертно у 1898 р. [21].

Останній підхід фактично дав відлік тим науковим дискусіям, що до сьогодні продов-

жують вирувати серед науковців і практиків не лише країни, а й світу: на яку глибину орати, або взагалі чи потрібно таке робити. Насамперед, йдеться про суперечки між князем В.О. Кудашевим (1851–1916) з його десятирічними за власні кошти результатами досліджень щодо збереження вологи у ґрунті [22] та його опонентами: класиком вітчизняної агрономії – О.О. Ізмайльським [23] наприкінці 80-х рр. XIX ст.; «Новою системою землеробства» І.Є. Овсинського [24] і головним ортодоксальним противником – відомим ученим-аграрієм, професором С.М. Богдановим [25] (кінець XIX – початок XX ст.); прихильниками «структурної» та «безструктурної» оранки солонців та солонцюватих ґрунтів в особі академіка О.Н. Соколовського [26] та професора Г.Г. Махова [27-28], які активно та відкрито сперечалися за істину на сторінках провідних галузевих видань УРСР у другій половині 30-х рр. XX ст.; прибічниками та супротивниками «малцьвівської» системи обробітку ґрунту початку 50-х рр. минулого століття [29] й особливо всіма тими, хто сприймав чи ні – ґрунтозахисну систему землеробства з контурно-меліоративною системою організації території у 70-80-х рр. минулого століття Ф. Моргуна [30], яку сьогодні продовжують у різних проявах Герой України С.С. Антоненць і М.В. Бернацький.

Не стало М.Г. Ліванова у 1800 р. На жаль, місце захоронення не збереглося. Його школа практичного землеробства у 1797 р. разом з ад'юнктами переїхала до с. Чарлево (Павловськ) під Петербургом [11, с. 147]. Там під керівництвом уродженця Харківщини протоієрея А.О. Самборського (1732-1814) (з яким М.Г. Ліванов разом був в Англії та листувався до кінця життя) вона функціонувала ще п'ять наступних років як Павловська землеробська школа. До речі, свою Меглінську сільськогосподарську академію А. Теєр створив у 1806 р., а Лібіх перший сільськогосподарський інститут при університеті у Галле (Німеччина) – лише у 1862 р. [31]. У Росії дисципліну «сільськогосподарське домоводство» М.І. Афонін почав викладати у Московському університеті від 1770 р. по класу мінералогії та землеробства, а перший Інститут земельногосподарства у Маримонті поблизу Варшави (нині – Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва) був заснований у 1816 р.

Таким чином, своєю появою та успішною семирічною діяльністю через створене у 1838 р. Міністерство державних маєтностей Богоявленська школа землеробства заклала підґрунтя нижчої, а потім середньої та вищої вітчизняної

сільськогосподарської освіти [10, с. 14], з якої у 80-х рр. XIX ст. вийшла сільськогосподарська дослідна справа, або основа основ для подальшого розвитку головного напрямку економіки країни – аграрної галузі, що наприкінці XIX ст. остаточно сформувало поняття «сільськогосподарська промисловість» і вивело країну до першої п'ятірки експортерів виробленої та переробленої рослинної та тваринної продукції.

Принагідно зауважимо, що багато у чому завдяки напрацюванням М.Г. Ліванова та його Богоявленської школи Міністерство народної освіти Російської імперії у 1804 р. запровадило в університетській підготовці викладання нової дисципліни – «мінералогія та сільське домоводство», а після реформування системи духовної освіти у 1808-1817 рр. предмет «сільське господарство» починають викладати й у духовних семінаріях [32]. Перша кафедра з цього напрямку була створена у 1804 р. при фізико-математичному відділенні Імператорського Харківського університету (нині – Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна). З цього приводу слід згадати про Школу землемірів, механіків та агрономів при Волинському ліцеї у Кременці з 1805 р. та кафедру агрономії у Ришельєвському ліцеї, заснованому у травні 1817 р. В останньому найбільше виявилися затребуваними наукові здобутки професора М.Г. Ліванова на ниві степового землеробства та лісорозведення. Сьогодні повноцінним продовжувачем справи Богоявленської школи практичного землеробства є Миколаївський національний аграрний університет. Принаймні, саме так розглядаю його ініціативу провести 25-26 травня 2017 р. спільно з Національною науковою сільськогосподарською бібліотекою НААН, Інститутом зрошувального землеробства НААН, Селекційно-генетичним інститутом – Національним центром насіннезнавства та сортовивчення НААН, Миколаївською обласною державною адміністрацією, Білоруською державною сільськогосподарською академією, Люблинським відділенням Польської академії наук, Миколаївським обласним краєзнавчим музеєм міжнародну науково-практичну конференцію «Історія і сучасність аграрної освіти та науки», присвяченої пам'яті Михайла Ліванова, засновника першої у Східній Європі школи практичного землеробства у с. Богоявленське на Миколаївщині. За домовленістю з ректором цього славетного навчального закладу із традиціями академіком НААН В.С. Шебаніном, під час зібрання буде відкритий пам'ятний знак, що ствердить переваги миколаївської землі не

лише в історії України, а й Європи відносно першості Богоявленської школи землеробства для організаційного запровадження аграрної освіти та науки у сучасному їх розумінні. Теж саме буде зроблено щодо діянь професора М.Г. Ліванова на благо Вітчизни, або все відбудеться у форматі кращих європейських цінностей, до яких Україна сьогодні так прагне.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Ливанов (Михаил) // Энциклопедический словарь; изд. Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон. – СПб.: Тип.-литограф. И.А. Ефрона, 1896. – Т. XVII (Ледье – Лопарев). – С. 645.
2. Кисловский Д. Ливанов Михаил Георгиевич / Д. Кисловский // Сельскохозяйственная энциклопедия; изд. третье, перераб. – М.: Госиздат с.-х. лит.-ры, 1953. – С. 64.
3. Назаренко И.И. Видный русский агроном М.Г. Ливанов / И.И. Назаренко // Земледелие. – 1954. – № 1. – С. 111-113.
4. Лобашев М.Е. Профессор Михаил Иванович Ливанов и другие / М.Е. Лобашев // Очерки по истории русского животноводства; АН СССР, Ин-т физиологии им. И.П. Павлова. – М.: Л.: Изд-во АН СССР, 1954. – С. 64-73.
5. Вербин А.А. У истоков отечественной агрономии / А.А. Вербин. – М.: Сов. наука, 1955. – С. 55
6. Вербин А.А. Очерки по развитию отечественной агрономии (Введение в агрономию) / А.А. Вербин. – М.: Сов. наука, 1958. – С. 135-138.
7. Ливанов Михаил Георгиевич // Биографический словарь деятелей естествознания и техники; отв. ред. А.А. Зворыкин. – М.: Госуд. науч. Изд-во «БСЭ», 1958. – С. 518.
8. Мітрасова О.П. Михайло Георгійович Ливанов – один з видатних засновників вітчизняної аграрної науки / О.П. Мітрасова, В.М. Ганганов // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2002. – № 1 (5). – С. 159-166.
9. Куліш М.Ю. Життєвий і творчий шлях Михайла Ліванова / М.Ю. Куліш // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2003. – № 3 (23). – С. 7-12.
10. Історія розвитку аграрної освіти на Миколаївщині / уклад. Т.В. Березовська, за ред. Д.В. Бабенка, Н.Г. Шарати; гол. ред. В.С. Шебанін. – Миколаїв: МДАУ, 2012. – С. 10-13.
11. «Утешаю себя тем, что я сколько-нибудь услужил любезному Отечеству» / сост. В.В. Володин // Сеятели и хранители. Очерки об известных агрономах, почвоведях, генетиках, экономистах-аграрниках, селекционерах; отрывки из документов, научных статей, воспоминаний. – М.: Современник, 1992. – Кн. 1. – С. 134-148.
12. Иванов А.Л. Очерки по истории агрономии / А.Л. Иванов, М.С. Немцов, И.Г. Каргин, С.Н. Немцов; Рос. акад. с.-х. наук. – М.: Тип. Россельхозакадемии, 2008. – С. 179.
13. Елина О.Ю. От царских садов до советских полей: история сельскохозяйственных опытных учреждений XVIII – 20-е годы XX в.: В 2 т. / О.Ю. Елина. – М.: ОАО «Ярославский полиграфкомбинат», 2008. – Т. 1. – С. 160-162.
14. Вергунов В.А. Сільськогосподарська дослідна справа в Україні від зародження до академічного існування: організаційний аспект / В.А. Вергунов; ННСГБ НААН. – К.: Аграр. наука, 2012. – С. 61, 81, 90.
15. Вергунов В.А. Національній академії аграрних наук України – 85: історія та перспективи / В.А. Вергунов; НААН, ННСГБ, Ін-т історії аграрної науки, освіти та техніки. – К., 2016. – С. 4.
16. Вернадский В.И. Из воспоминаний: 1. Первый год Украинской Академии Наук (1918-1919). – Московское отделение Архива РАН, ф.518, оп.2, №70; Труды по истории науки / В.И. Вернадский. – М.: Наука, 2002. – С. 173.
17. Иофинов С.А. Становление агрономической науки и образования в России (XIX-XX вв.) / С.А. Иофинов, В.Г. Еникеев, В.С. Скробач, В.С. Шкрабак. – СПб.: СПГАУ, химиздат, 1999. – С. 19.
18. Дружинина Е.И. Северное Причерноморье в 1775-1800 гг. / Е.И. Дружинина. – М.: Изд-во АН СССР, 1959.
19. Ковалева О.Ф. Михаил Георгиевич Ливанов (1751-1800) / О.Ф. Ковалева, В.П. Чистов // Очерки истории культуры Южного Прибужья (от истоков до начала XX века); кн. 1. Из прошлого культурной жизни на Николаевщине. – Николаев: Тетра,

2000. – С. 134-137.

20. Власюк П.А. Содружество русских и украинских ученых и развитие сельскохозяйственных наук / П.А. Власюк // Науч. тр. отд-ния с.-х. наук АН УССР. – К., 1956. – С. 3-15.

21. Костычев П.А. Почва, ее обработка и удобрение: практическое руководство / П.А. Костычев; предисл. Д.Н. Прянишникова. – СПб.: Тип. М. Стасюлевича, 1898. – 316 с.

22. Кудашев В.А. О способах сбережения почвенной влаги при обработке озимого поля: доклад Полтавскому сельскохозяйственному обществу на заседании 11 марта 1892 г. / В.А. Кудашев. – Х.: Тип. А. Дарре, 1892. – 123 с.

23. Измаильский А.А. По поводу доклада князя В.А. Кудашева «О способах сбережения почвенной влаги при обработке озимого поля» / А.А. Измаильский // Журналы Полтавского сельскохозяйственного общества. 1892. – Полтава: Тип. Л. Фришберга, 1892. – Вып. 3.

24. Овсинский И. Новая система земледелия / И. Овсинский; пер. с польск. Г. Барановского. – К.: Тип. С.В. Кульженко, 1899. – 276 с.

25. Богданов С. О новой системе земледелия Овсинского / С. Богданов // Хуторянин. – К., 1910. – № 48 (10 декабря). – С. 2104-2107.

26. Соколовський О.Н. Про солонці і солонцюваті ґрунти пі-

вдня України та їх поліпшення і використання / О.Н. Соколовський // Зернове господарство. – 1937. – № 7, липень. – С. 52-58.

27. Махов Г.Г. Шарова оранка ґрунтів – важливіший момент у боротьбі за високі врожаї / Г.Г. Махов, Б.В. Нестерводський // Зернове господарство. – 1937. – № 8, серпень. – С. 57-66.

28. Махов Г.Г. Як поліпшити солонці / Г.Г. Махов // Хата-лабораторія. – 1937. – № 8, серпень. – С. 16-20.

29. Доклад Т.С. Мальцева о методах обработки почвы и посева // Всесоюзное совещание по изучению и реконструкции методов работы Т.С. Мальцева в г. Шадринске Курганской области 1-3 октября 1954 г.: стенографический отчет. – М.: Сельхозгиз, 1955. – С. 9-56.

30. Моргун Ф.Т. Почвозащитное земледелие / Ф.Т. Моргун, Н.К. Шикун, А.Г. Тарарико. – 2-е изд., перераб. и доп. – К.: Урожай, 1988. – 256 с.

31. Захаров С.А. Введение в агрономию / С.А. Захаров. – М.: Л.: Госиздат, 1927. – С. 6-8.

32. Мельничук Д.О. Становлення і розвиток аграрної освіти та науки в Україні (з найдавніших часів до сьогодення) / Д.О. Мельничук, М.В. Зубець, Л.Ю. Берштейн та ін.; Нац. аграр. ун-т. – К.: НАУ, 2004. – С. 22.

Вергунів Віктор Фундатору сільськогосподарської науки та галузевої освіти на українських землях професору М.Г. Ліванову – 265 років

У статті реконструйовано життя та творчі здобутки для потреб організації науково-освітнього супроводження ведення вітчизняного сільського господарства видатного вченого-аграрія, одного з організаторів сільськогосподарської дослідної справи як організації та галузі знань, першого вітчизняного професора землеробства (агрономії) Михайла Георгійовича Ліванова (1751-1800). Контекстово розглянуто його внесок у теоретизацію та практичні положення ведення степового землеробства і тваринництва. Проаналізовано та пристосовано до сьогодення його напрацювання щодо ведення раціонального господарювання на землі. Окремі з них залишаються програмними для запровадження органічного землеробства. Доведено, що своєю книгою «Про землеробство, скотарство та птахівництво» М.Г. Ліванов дав відлік науковим дискусіям, що тривають до сьогодні, щодо доцільності оранки ґрунту чи взагалі її проведення. Розкрито місце і роль створеної ним Школи практичного землеробства у Богоявленському у 1790 р. для становлення та розвитку спеціальної галузевої освіти та її диференціації.

Ключові слова: Михайло Георгійович Ліванов, агрономія, тваринництво, школа практичного землеробства у Богоявленському

Вергунів Віктор Основателю сільськогосподарської науки та отраслевого образования на українських землях професору М.Г. Ліванову – 265 лет

В статье реконструирована жизнь и творческие достижения для нужд организации научно-образовательного сопровождения ведения отечественного сельского хозяйства выдающегося ученого-агрария, одного из организаторов сельскохозяйственного опытного дела как организации и отрасли знаний, первого отечественного профессора земледелия (агрономии) Михаила Георгиевича Ливанова (1751-1800). Контекстно рассмотрен его вклад в теоретизацию и практические положения ведения степного земледелия и животноводства. Проанализированы, приспособлены к настоящему, его наработки по ведению рационального хозяйствования на земле. Некоторые из них остаются программными для введения органического земледелия. Доказано, что своей книгой «О земледелии, скотоводстве и птицеводстве» М.Г. Ливанов дал отчет научным дискуссиям, которые продолжаются до сих пор, о целесообразности вспашки почвы или вообще ее проведения. Раскрыто место и роль созданной им Школы практического земледелия в Богоявленском в 1790 г. для становления и развития специального отраслевого образования и его дифференциации.

Ключевые слова: Михаил Георгиевич Ливанов, агрономия, животноводство, школа практического земледелия в Богоявленском

Vergunov Victor The founder of agricultural science and branch education in the Ukrainian lands Professor M.G. Livanov – 265 years

The life and creative achievements for the needs of the organization of scientific and educational support conducting domestic agriculture of the prominent agrarian scientist, one of the organizers of the agricultural experimental work as an organization and branch of knowledge, the first Russian professor of agriculture (agronomy) Michael G. Livanov (1751-1800) are reconstructed in the article. His contribution to theorizing and practical propositions conduct of steppe agriculture and animal husbandry is contextually considered. His achievements on keeping rational housekeeping on the ground, adapted to the present, are analyzed. Some of them stay program for the introduction of organic farming. It has proved that M. Livanov's book «On agriculture, cattle breeding and poultry farming» gave the countdown of the scientific debate, which is still taking place on expediency plowing or no implementation. The place and role of created by him the Epiphany School of Farming Practice in 1790 for the establishment and development of a special branch of education and its differentiation are revealed.

Keywords: Mihail (Michael) Georgievich Livanov, agronomy, animal husbandry, Epiphany (Bogoyavlensk) School of Farming Practice

Рецензенти:

Казьмирчук Г.Д., д.і.н., професор

Тригуб О.П., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 23.01.2017 р.